

TRADUCEREA, SAU DESPRE ÎNTÂLNIREA ARTEI CU ȘTIINȚA...**TRANSLATION, OR THE ENCOUNTER BETWEEN ART AND SCIENCE****Speranța Sofia MILANCOVICI****Facultatea de Științe Umaniste, Politice și Administrative,****Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad****E-mail: m_speranta@yahoo.com****Abstract**

From the moment that the issue of the translation becomes the subject of an analytic approach, one of the aspects who must be cleared up ab initio is that of the direction who is assigned to it.

One of the main directions where the translation's theory evolved is that of its legitimation as a branch of the linguistics, with a view to the fact that this is, doubtless, a bilingual case. Leipzig's school considers the translation as a branch of the linguistics. George Mounin's work, an attempt to legitimate the linguistic statute of the traductology, is based on this idea.

As for the translation as poetics, some specialists are extremely radical: the literally translation is not a linguistic activity, but a literary one. In order to translate poetry one must be a poet, in order to translate theater one must be playwright... The supporters of the translation as linguistics, respectively as poetics, accuse themselves for falling in the bias of one or the other orientation. As always, excesses doesn't express the truth. Undeniable is that, in order to translate, one must mastering the languages involved. At the same time, the translation contains non- or extralinguistic aspects, who depend on the socio-cultural context of the source and target languages. After all, me might say that the translation is an art. An art based on science.

Cuvinte cheie: *a traduce, polisemantism, artă, știință***Key words:** *to translate, polysemantism, art, science**A. Considerații orientative*

În momentul în care problema traducerii face obiectul unui demers analitic, unul dintre aspectele care trebuie elucidate ab initio este acela al sensului care îi este atribuit termenului în cauză.

De obicei, datorită polisemantismului său, prin termenul „traducere” se înțelege fie operația în sine, fie produsul rezultat în urma acestei operații, fie conceptul abstract care cuprinde atât procesul, cât și produsul. Cu alte cuvinte, este vorba, pe de o parte, de un proces, pe de altă parte, de un fapt împlinit și încheiat.

În primul caz, accentul cade pe implicațiile și mecanismele complexe ale procesului de traducere, cu focalizarea mijloacelor și strategiilor intrate în joc, pe când în cel de al doilea caz accentul și atenția sunt atrase mai degrabă de rezultatele concrete ale demersului. Ba mai mult, pentru unii, traducerea, presupunând și analiza materialului de tradus, și a procesului ca atare, este sinonimă cu traductologia, de unde și unele confuzii sau incertitudini.

Din alt punct de vedere, nu poate fi ignorat faptul că traducerea a suportat, în timp, diverse ierarhizări și clasări, vizând chiar substanța sa. Roman Jakobson[1], în lucrarea *Essais de linguistique générale*, propune următoarea clasificare: **traducerea intralinguală** sau **reformularea**, **traducerea interlinguală** sau traducerea propriu-zisă și **traducerea intersemiotică** sau **transmutarea** (interpretarea semnelor lingvistice cu ajutorul sistemelor de semne non-lingvistice).

Prima dintre acestea, așa numita traducere internă sau intralinguală, funcționează atât în cadrul structurii diacronice (verticale) a unei limbi, cât și în cazul celei sincronice (sau orizontale). Invariabil, limbile care, prin forța împrejurărilor olitico-administrative, s-au extins fizic pe un

teritoriu apreciabil, au născut dialecte, subdialecte și graiuri care sunt, pe alocuri, atât de diferite, încât ar putea fi considerate idiomuri distincte. Pentru a exemplifica, nu e lipsit de relevanță cazul francezei vorbite în Normandia ori diversele dialecte italiene. Chiar limba română se confruntă cu o problemă în acest sens, care a iscat adevărate dispute lingvistice, treze și astăzi: e vorba despre dialectele (sau limbile?) aromân, istoromân și meglenoromân.

Pe de altă parte, este bine cunoscut faptul că diversele clase sociale folosesc, prin natura statutului lor, un limbaj diferit. George Steiner [2] uzează de un exemplu concludent: cel al Mongoliei secolului al optsprezecelea, unde limba bisericii era tibetana, cea a guvernului era manciuriana, negustorii vorbeau chineza, limba literară era mongola clasică iar oamenii de rând foloseau dialectul Kalka! Chiar dacă, în zilele noastre, astfel de cazuri nu reprezintă un procent semnificativ, (deși incomprehensibilitatea reciprocă a unor graiuri ale chinezei este bine cunoscută!) situația se aplică, în mod cotidian, dacă ar fi puse în discuție deosebirile care marchează limbajele diverselor structuri sociale. Acestea nu afectează doar lexicul, ci ating chiar structura fonetică și morfo-sintactică.

În sens propriu al termenului, „a traduce” provine din latinul „traduco, traducere, traduxi, traductum”, care însemna „a conduce, a trece dincolo; a face să treacă, a ridica în rang, [...] a îndeplini.” [3] Astfel analizat, procesul traducerii se relevă ca element esențial al arcului comunicării, așa cum este acesta ilustrat în schema standard a relației emițător-receptor. Transpusă în termenii traductologiei, aceasta ar deveni relația dintre limba-sursă și limba-țintă, ambele scheme presupunând însă un proces de codificare-decodificare-recodificare. În termenii lui Steiner, se poate concluziona: „...în interiorul unei limbi sau între mai multe limbi, comunicarea umană este egală cu traducerea. Un studiu al traducerii este un studiu al limbii.” [4] Că traducerea, fie ea interlinguală, este structurată, ca mecanism, pe modelul comunicării și funcționează, în esență, aidoma acesteia, susține și Leon Levițchi, în *Îndrumar pentru traducătorii din limba engleză în limba română*: „A traduce înseamnă a parafraza, a reda cu alte cuvinte dintr-o limbă sursă într-o limbă țintă, posibilitatea unei asemenea activități fiind subînțeleasă din posibilitatea parafrazării într-o aceeași limbă.” [5]

La urma urmei, problema traducerii poate fi formulată în termenii unei experiențe umane fundamentale, presupunând procesul complex de raportare la „celălalt”, de conștientizare a existenței alterității și a eludării sieși-suficienței pentru a da curs pornirii umane ontologic determinate: comunicarea.

În ceea ce privește traducerea interlinguală, sau, altfel spus, ceea ce înțelegem, în mod obișnuit, prin traducere, diversele „școli” purtătoare de stindard al traductologiei au încercat legitimarea unei teorii a procesului de echivalare a unui enunț din limba sursă în limba țintă, privit fie ca lingvistică, fie ca poetică. S-a născut astfel lingvistica traducerii, poetica traducerii, chiar și filosofia traducerii sau o semiotică a acesteia. Fiecare dintre aceste orientări, cu partea sa de legitimitate, a contribuit la circumscrierea domeniului și a caracterului incontestabil interdisciplinar al traductologiei, știință al cărei obiect nu este, după cum pertinent remarca Elena Ghiță[6], traducerea, ci traductibilitatea, sau, altfel spus, disponibilitatea unui text aparținând limbii-sursă de a fi transpus, fără pierdere sau denaturare, într-o altă limbă. „Idealul de a obține o echivalență totală este o himeră” [7], ne atrage însă atenția Roger Bell, în temeinic documentata sa lucrare vizând traducerea. Limbile sunt structural deosebite, iar sinonimie perfectă arareori există chiar și în interiorul aceleași limbi. Pierderea este o realitate aproape palpabilă în actul traducerii. Aceasta poate fi mai ușor evitată în cazul traducerii tehnice, științifice, însă în cazul traducerii literare, în acest context își face loc conceptul de compensare. Aceasta poate avea loc conform regulilor subiectivității traducătorului, prin trucaje, camuflaj...

a. Ca atare, mai întotdeauna „se pierde” sau „se câștigă” ceva în procesul traducerii, teoreticienii sau practicienii în domeniu clasificând chiar aceste alunecări identificabile în cazul unei analize comparative a textului-bază și a textului rezultat. Lucrările recente vorbesc despre *calc*, *împrumut*, *parafrază*, *reorganizare gramaticală* sau *transpoziție*, *modulare*, *echivalență*, *adaptare* sau *explicitare*.

O întrebare persistă: ce traducem, în final, litera sau spiritul textului? Limba este o natură duală, transpusă în însăși această dilemă a traducătorului: pe de o parte, știm de la Saussure că limba e un sistem, având ca unitate bazală semnul lingvistic, o entitate bilaterală, formată din semnificat (concept) și semnificant (imagine sonoră). Așadar, avem de a face cu un cod ale cărui elemente combinate transmit un sens. Dacă, în limbajul obișnuit, sensul se definește, parțial, în afara semnificantului, în limbajul expresiv semnificantul devine producător de sens. Din această cauză, având în vedere faptul că jocul de cuvinte (paronomaza) guvernează arta poetică, poezia este, prin definiție, „intraductibilă”, consideră Roman Jakobson[8].

Pe de altă parte, limba e un sistem de comunicare care uzează de acest cod pentru a își îndeplini menirea. Altfel spus, e vorba despre opțiunea între formă și sens. Oricare dintre variante ar constitui alegerea traducătorului, acesta va fi „penalizat”, fie pentru urâtenia unei traduceri „loiale”, fie pentru lipsa de acuratețe a unei traduceri „frumoase”. [9]

De aici derivă și adesea discutata problemă a „fidelității” traducătorului, precum și lipsa de loialitate care i-a fost acestuia atribuită. Dar să pornim cu începutul: la urma urmei, activitatea care trezește astăzi atâtea pasiuni analitice se originează în mitologic: povestea sacră ne relatează că, în îndepărtată vreme, pe tot pământul era o singură limbă și un singur grai al tuturor oamenilor. Însă nesăbuința și setea de faimă și putere a trezit mânia lui Dumnezeu care s-a pogorât și a amestecat limbile tuturor, pentru a nu se mai înțelege unul cu altul, iar mai apoi i-a împrăștiat pe toată fața pământului. [10] Ca urmare, oamenii au rămas cu nostalgia unității primare, dar și cu conștiința separării, a diferenței față de celălalt, a alterității. Specialiștii au remarcat tendința etnocentrică a fiecărei culturi, autosuficiența sau reticența în fața alteia. Avem de a face cu un paradox: pe de o parte, „sacralizarea” limbii și culturii materne, pe de altă parte, dorința instinctivă de comunicare. Și tocmai acest paradox îl înglobează traducerea: simultan, aceasta transcrie o unitate și o ruptură...

Soluția acestei probleme existențiale a fost identificată în însuși actul traducerii. Condiția tălmăciitorului era privită ca un adevărat har divin, potrivit literei Bibliei: „Cel ce vorbește într-o limbă străină nu vorbește oamenilor, ci lui Dumnezeu”. [11]

De la această condiție de „ales” a traducătorului s-a ajuns la butada „traduttore traditore”, care pune sub semnul întrebării încrederea în traducere, în persoana traducătorului și, la urma urmei, în puterea și sensul aprioric al cuvântului, cu care acesta a fost înzestrat de Dumnezeu: „Lumina a numit-o Dumnezeu ziua, iar întunericul l-a numit noapte...Tăria a numit-o Dumnezeu cer... Uscatul l-a numit Dumnezeu pământ...” [12]

Iată câteva mostre de reticență a producătorilor de literatură față de transpunerea în altă limbă a operelor literare: „Traducerile sunt ca femeile: când sunt frumoase, nu sunt fidele și când sunt fidele nu sunt frumoase” (C. Bertrand), „A traduce dintr-o limbă în alta echivalează cu a contempla dosul unei tapiserii flamande” (Cervantes), „Traducerile măresc defectele unei opere și-i strică frumusețea” (Voltaire), „O traducere în versuri mi se pare un lucru absurd, imposibil” (V. Hugo), „În profunzime, fiecare civilizație este impenetrabilă pentru celelalte” (Malraux). [13] În replică, traducătorii atenționează că, dincolo de aspectele diferențiate care țin de fiecare structură socio-culturală în parte, modul în care funcționează spiritul este unul singur și universal.

Adevărul este însă acela că, trebuie să recunoaștem, chiar adagiul celebru „*traduttore traditore*” își pierde, prin traducere, valoarea paronomastică...

B. Instanțele traducerii, sau despre „trădare” și „fidelitate”

O întrebare persistă: până la urmă, cui ar trebui să îi fie fidel traducătorul? Instanțele care contribuie la schema procesului de traducere sunt, conform teoriilor clasice, autorul textului original, apoi textul original însuși, cu orizontul social, istoric și cultural în care s-a născut, traducătorul ca intermediar care decodifică mesaje transmise într-o limbă pentru a le recodifica în altă limbă, traducerea, din nou cu propriul orizont, diferit de cel al textului sursă și publicul receptor. Ce poate trăda și cui îi poate rămâne devotat cel care tălmăcește un text? Trădarea limbii originalului este printre primele citate. În ciuda oricărei înrudiri structurale, remarcă Ștefan Augustin Doinaș, sistemele expresive a două limbi nu sunt niciodată perfect simetrice. Ca atare, sensul plin al unei limbi nu e niciodată traductibil în alta. [14] Pierdut în traducere, așa este omul

care nu conștientizează faptul că, oricâte limbi ar vehicula, nu poate trăi decât într-una singură. O mărturie grațioasă în acest sens e cartea, extraordinar de profundă, a Evei Hoffman, *O viață într-o altă limbă*. De câte ori profunzimile sufletului revendică ieșirea la lumină, de câte ori gândul se scoboară în tainicele unghere ale străfundului ființei, gândim, visăm, trăim în unica limbă pliată pe portretul personalității noastre, în limba care ne-a născut. Dezamăgirea radicală l-a împins pe Cioran să nu vorbească românește ani de zile. Și totuși, într-un moment de sentimentalism, mărturisea: „Nu sunt decât două orașe pe lume: Paris și Sibiu.” [15] Mesajul este clar: trăind în orașul lumină, o viață într-o altă limbă, asemeni Evei Hofmann, cel mai mult îi lipsea matricea spiritului său.

Apoi, mai poate fi pusă în discuție trădarea semnelor în profitul semnificației sau invers. Un exemplu curent este acela al traducerii în proză a poemelor lui Poe, de către Mallarmé și Baudelaire. „Tălmăcirile în proză ale lui Baudelaire și Mallarmé făcute poemelor lui Poe nu sunt traduceri în adevăratul înțeles al cuvântului; ele invită la original, sugerează cititorului francez ceea ce *ar putea să fie* poemele lui Poe, dar nu le re-crează în spațiul cultural al limbii franceze”. [16] Din aceeași categorie a „trădării” face parte și traducerea unor sonete ale lui Shakespeare care „nu încap”, datorită endecasilabului englez, într-o altă limbă mai săracă în cuvinte monosilabice.

Nu în ultimul rând, se poate vorbi despre trădarea spiritului epocii sau al scriitorului însuși, care se disimulează în anumiți termeni-cheie, adevărate embleme heraldice ale operei sale.

În repertoriul instanțelor implicate în procesul traducerii, mai apare însă și un alt element: inițiatorul. Acesta este cel care formulează, practic, comanda traducerii, un terț care atribuie traducătorului o misiune, văzând în acesta o persoană competentă, capabilă să ducă la bun sfârșit o sarcină de acest tip. Noțiunea de inițiator aduce pe tapet o altă problemă, mult mai profundă decât lasă a se bănuși o primă impresie: cea a raportului dintre traducere și traducător, altfel spus, traducerea ca sarcină sau traducerea ca asumare. În primul caz, traducătorul va căuta să rezolve, cu maximum de profesionalism de care este capabil, problema care i s-a dat în grijă. În cel de al doilea caz, avem de a face cu o traducere confruntată cu propria interioritate a traducătorului, o traducere reflexivă. În general, aceasta din urmă se înscrie în ceea ce Ioan Kohn considera a fi afinitate electivă: „Marile traduceri – evenimente memorabile pentru orice literatură care are conștiința menirii sale – sunt întotdeauna rodul unor întâlniri fascinante, prin timp și spațiu, dintre creatori congeniali și, ca formă specifică a empatiei, rezultatul capacității de a trăi în interiorul unei alte personalități poetice, a arderii laolaltă, pentru a renaște... ca Pasărea Phoenix, din substanța altei limbi.” [17] Cu alte cuvinte, traducerea nu presupune doar transfer, ci, așa cum subliniază George Steiner, pune în discuție însăși „natura divină și dilematică a vieții omului în limbă.” [18] Nu e vorba doar despre concretizarea unei dorințe de a mijloci înțelegerea unor sensuri, ci e o reamintire a limbajului pur care precedă mitica dezbinare lingvistică de după Babel. Altfel spus, traducerea nu mai ține de voia, ci de nevoia omului de a-și reevalua mereu relația cu limba mamă, prin incursiuni în alte structuri lingvistice.

Concluzii

În spațiul fictiv a două limbi, condiția ca actul traducerii literare să se materializeze este împământarea. Termenul, utilizat de Livius Ciocârlie, transcrie ideea integrării operei în literatura care o găzduiește. Este, altfel spus, ceea ce Roman Jakobson numește transpunere creatoare, o traducere care acordă egală atenție semnificatului, dar și semnificantului (forme), materialității cuvântului, în spiritul ideii mallarméene potrivit căreia sonetele se fac cu cuvinte, nu cu idei... Astfel, traducerea devine o altă operă, cu propria autonomie și originalitate. În același spirit analizează problema traducerii și Gelu Ionescu, discutând aspectele conexe acesteia din perspectiva importanței apropiării sau chiar integrării unui patrimoniu universal. [19]

Aspectele negative posibil de identificat în cazul transmigrației verbale, pentru a folosi o sintagmă a lui Nabokov, pot fi grupate în mai multe categorii, fiecare dintre acestea marcând un anumit grad de ignoranță sau lipsă a conștiinței responsabilității lingvistice. Între acestea, cele mai

grave sunt acelea care se concretizează în contextul traducerii literare, iar aceasta pentru că receptorul este condamnat astfel la o înțelegere trunchiată a operei [20].

În ceea ce privește traducerea ca poetică, unii specialiști sunt extrem de tranșanți: traducerea literară nu este o operațiune lingvistică, este una literară. Pentru a traduce poezie trebuie să fii poet, pentru a traduce teatru, trebuie să fii dramaturg... Susținătorii traducerii ca lingvistică, respectiv ca poetică, se acuză reciproc de a fi căzut în patima uneia sau a alteia dintre orientări. Ca întotdeauna, excesele nu exprimă adevărul. Un fapt imposibil de negat e acela că, pentru a traduce, trebuie să cunoști limbile în cauză. În același timp, traducerea comportă aspecte non sau extralingvistice, care țin de contextul socio-cultural al limbii sursă și al celei țintă. La urma urmei, se poate spune, traducerea este o artă. O artă bazată pe știință.

Bibliografie:

1. Jakobson, R., *Essais de linguistique générale*, Paris, Editions de Minuit, 1963, p. 79
2. Steiner, G., *După Babel*, Editura Univers, București, 1983, p. 57
3. cf. *Dicționar latin-român*, Editura Științifică, București, 1962, p. 745
4. Steiner, G., *După Babel*, Editura Univers, București, 1983, p. 75
5. apud Petrescu, C., *Traducerea – între teorie și realizare poetică-*, Editura Excelsior, Timișoara, 2000, p. 30
6. Ghiță, E., *Le statut actuel de la traductologie*, în *Etudes de traductologie*, editura Mirton, Timișoara, 1999, p. 5
7. Bell, R.T., *Teoria și practica traducerii*, editura Polirom, [București], 2000, p. 5
8. apud Petrescu, C., *Traducerea – între teorie și realizare poetică-*, Editura Excelsior, Timișoara, 2000, p. 44
9. Bell, R.T., *Teoria și practica traducerii*, editura Polirom, [București], 2000, p. 5-10 passim
10. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, Societatea Biblică Interconfesională din România, f.l., f.a., *Facerea*, cap. 11, p. 20-21 passim
11. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, Societatea Biblică Interconfesională din România, f.l., f.a., *Întâia Epistolă către Corinteni a Sfântului Apostol Pavel*, cap.14/2,3,4, p. 1305
12. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, Societatea Biblică Interconfesională din România, f.l., f.a., *Facerea*, cap.1, p. 11 passim
13. apud Petrescu, C., *Traducerea – între teorie și realizare poetică-*, Editura Excelsior, Timișoara, 2000, p. 13
14. Doinaș, Ș. A., *Orfeu și tentația realului*, editura Eminescu, [București], [1974], p. 263
15. Codrescu, A., *Dispariția lui „afară”, Un manifest al evadării*, editura Univers, București, 1995, p. 206
16. Doinaș, Ș. A., *Orfeu și tentația realului*, editura Eminescu, [București], [1974], p. 259
17. Kohn, I., *Virtuțile compensatorii ale limbii române în traducere*, editura Facla, Timișoara, 1983, p. 178
18. Steiner, G., *După Babel*, Editura Univers, București, 1983, p. 91
19. Ionescu, G., *Orizontul traducerii*, editura Univers, București, 1981, passim
20. Nabokov, V., *Lectures on Russian Literature*, Edited and with an Introduction by Fredson Bowers, New York, Harcourt Broce Jovanovich, 1981, p. 315